



## Consent in International Electronic Contracts

Mohammad Ali Moeiniyan<sup>1</sup>, Yousef Darvishi Hoveyda<sup>2\*</sup>, Mohsen Hasanpour<sup>3</sup>

1. Department of private law, Ki.C., Islamic Azad University, Kish, Iran.

2. Department of Jurisprudence and Law, CT.C., Islamic Azad University, Tehran, Iran.

3. Department of Islamic Jurisprudence and Law, Ga.C., Islamic Azad University, Semnan, Iran.

### ARTICLE INFORMATION

**Article Type:** Original Research

**Pages:** 93-110

**Article history:**

**Received:** 20 Aug 2025

**Edition:** 9 Sep 2025

**Accepted:** 28 Oct 2025

**Published online:** 28 Mar 2026

### Keywords:

Consent, electronic contract, international trade, digital signature, international contract.

### Corresponding Author:

Yousef Darvishi Hoveyda

### Address:

Iran, Tehran, Islamic Azad University, CT.C, Department of Jurisprudence and Law.

### Orchid Code:

0009-0001-2320-3850

### Email:

[yoo.darvishi\\_hoveyda@iauctb.ac.ir](mailto:yoo.darvishi_hoveyda@iauctb.ac.ir)

### ABSTRACT

**Background and Aim:** With the expansion of international electronic commerce, the principle of consent as the foundation of contract validity faces new challenges. This study aims to analyze the concept of consent in international electronic contracts and examine the mechanisms for its realization in digital environments, as well as the factors affecting the accuracy and legitimacy of consent.

**Materials and Methods:** This research is theoretical in nature. The methodology is descriptive-analytical, and data were collected through a library-based approach, including a review of books, articles, and official documents.

**Ethical Considerations:** Throughout the research, originality, honesty, and integrity of the texts were maintained.

**Findings:** The study revealed that specific features of electronic contracts, including non-presentiality, high speed of execution, use of automated systems, and the multinational presence of parties, influence how consent is expressed and realized. Electronic offer and acceptance, click actions, data messages, and digital signatures play a key role. However, factors such as disruption of will, digital fraud, economic coercion, and imbalance of power can lead to the emergence of apparent consent rather than genuine consent.

**Conclusion:** Ensuring genuine consent requires clarity of contractual terms, obligation of informed consent, consumer protection, and standardization of international electronic contracts. Technology, through tools such as identity verification and transaction recording and tracking systems, can strengthen the realization of genuine consent and ensure the legitimacy of digital contracts.

Cite this article as:

Moeiniyan M.A; Darvishi Hoveyda Y; Hasanpour M. Consent in International Electronic Contracts. 2026.



دوره سوم، شماره اول، بهار ۱۴۰۵

## اصل رضایت در قراردادهای الکترونیکی بین‌المللی

محمدعلی معینیان<sup>۱</sup>، یوسف درویشی هویدا<sup>۲\*</sup>، محسن حسن پور<sup>۳</sup>

۱. گروه حقوق، واحد بین‌المللی کیش، دانشگاه آزاد اسلامی، کیش، ایران.

۲. گروه فقه و حقوق، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

۳. گروه فقه و حقوق اسلامی، واحد گرمسار، دانشگاه آزاد اسلامی، سمنان، ایران.

### اطلاعات مقاله

نوع مقاله: پژوهشی

صفحات: ۹۳-۱۱۰

سابقه مقاله:

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۵/۲۹

تاریخ اصلاح: ۱۴۰۴/۰۶/۱۸

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۸/۰۶

تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۱/۰۸

### چکیده

**زمینه و هدف:** با گسترش تجارت الکترونیکی بین‌المللی، اصل رضایت به عنوان پایه مشروعیت قراردادهای، با چالش‌های نوینی مواجه شده است. این مطالعه با هدف تحلیل مفهوم رضایت در قراردادهای الکترونیکی بین‌المللی و بررسی شیوه‌های تحقق آن در محیط دیجیتال، عوامل مؤثر بر صحت و مشروعیت رضایت را بررسی کرده است.

**مواد و روش‌ها:** این تحقیق از نوع نظری بوده روش تحقیق به صورت توصیفی تحلیلی می‌باشد و روش جمع‌آوری اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای است و با مراجعه به اسناد، کتب و مقالات صورت گرفته است.

**ملاحظات اخلاقی:** در تمام مراحل نگارش پژوهش حاضر، ضمن رعایت اصالت متون، صداقت و امانت‌داری رعایت شده است.

**یافته‌ها:** تحقیق نشان داد که ویژگی‌های خاص قراردادهای الکترونیکی شامل غیرحضور بودن، سرعت انعقاد، استفاده از سیستم‌های خودکار و حضور طرفین چندملیتی، بر نحوه ابراز و تحقق رضایت تأثیرگذارند. ایجاب و قبول الکترونیکی، کلیک، پیام داده‌ای و امضای دیجیتال نقش کلیدی دارند، اما اختلال در اراده، تدلیس دیجیتال، اکراه اقتصادی و عدم توازن قدرت، زمینه بروز رضایت ظاهری را فراهم می‌کنند.

**نتیجه:** مطالعه نشان می‌دهد که تضمین رضایت واقعی نیازمند شفاف‌سازی شروط قرارداد، الزام به رضایت آگاهانه، حمایت از مصرف‌کننده و استانداردسازی قراردادهای الکترونیکی بین‌المللی است. فناوری می‌تواند با ابزارهای احراز هویت، ثبت و پیگیری تراکنش‌ها، تحقق رضایت واقعی را تقویت کند و مشروعیت قراردادهای دیجیتال را تضمین نماید.

### واژگان کلیدی:

رضایت، قرارداد الکترونیکی، تجارت بین‌الملل، امضای دیجیتال، قرارداد بین‌المللی.

### نویسنده مسئول:

یوسف درویشی هویدا

آدرس پستی:

ایران، تهران، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکزی، گروه فقه و حقوق.

کد ارکید:

0009-0001-2320-3850

پست الکترونیک:

[yoo.darvishi\\_hoveyda@iauctb.ac.ir](mailto:yoo.darvishi_hoveyda@iauctb.ac.ir)

## ۱. مقدمه

رضایت با حفظ جایگاه بنیادین خود، نیازمند تکمیل معیارهای کلاسیک در مواجهه با واقعیت‌های فضای دیجیتال است. تحقق رضایت در این بستر، بیش از ابراز ظاهری، مستلزم تضمین شفافیت، آگاهی و اختیار واقعی طرفین است و بدون سازوکارهای حمایتی مناسب، خطر تقلیل آن به اقدامی صوری افزایش می‌یابد. نوآوری این پژوهش در تحلیل پیوند میان ساختار منحصر به فرد قراردادهای الکترونیکی بین‌المللی و تحول مفهوم رضایت نهفته است و می‌کوشد با عبور از رویکرد صرفاً توصیفی، رضایت را به‌عنوان پدیده‌ای پویا در تعامل با فناوری و تجارت جهانی بازخوانی کند.

در ادبیات موضوع، پژوهش‌های کلاسیک به تحلیل رضایت در فضای حضوری پرداخته‌اند و با رواج تجارت الکترونیک، مطالعات به بررسی اعتبار قانونی و ابزارهای نوین معطوف شد. اسناد بین‌المللی مهمی مانند قانون نمونه آنسیترال و کنوانسیون ارتباطات الکترونیکی، پایه‌های حقوقی این تحول را بنا نهادند. در سال‌های اخیر، ادبیات پژوهشی به چالش‌های عمیق‌تری مانند تأثیر شتاب، خودکارسازی و شروط استاندارد پیچیده بر اراده واقعی طرفین گرایش یافته است. با این حال، به نظر می‌رسد تحلیل نظام‌مند رابطه میان ویژگی‌های ساختاری قراردادهای الکترونیکی بین‌المللی (چندملیتی بودن، تفاوت نظام‌های حقوقی) و الزامات تحقق رضایت واقعی، کمتر مورد توجه جامع قرار گرفته است. این پژوهش درصدد است با پر کردن این خلاء، رابطه پویا میان فناوری، حقوق

اصل رضایت، به‌عنوان بنیان اعتبار قرارداد، در فضای سنتی مبتنی بر تعامل حضوری و تدریجی طرفین تحقق می‌یافت. اما گسترش فناوری و ظهور قراردادهای الکترونیکی بین‌المللی، این الگوی کلاسیک را دگرگون کرده است. در این فضا، رضایت غالباً از طریق کلیک، ارسال پیام‌های داده‌ای یا عملکرد خودکار سیستم‌ها ابراز می‌شود، امری که مفهوم سنتی رضایت را با چالش‌های عمیق مواجه ساخته است. این تحول در عرصه تجارت بین‌الملل، که حجم زیادی از مبادلات را به خود اختصاص داده، از حساسیت ویژه‌ای برخوردار است. اختلاف نظام‌های حقوقی، تفاوت‌های زبانی و نابرابری قدرت طرفین، ضرورت تضمین رضایت آگاهانه، واقعی و آزاد را برای حفظ اعتماد و عدالت در روابط فرامرزی دوچندان می‌کند. با این حال، محیط دیجیتال به‌طور ذاتی بستر چالش‌هایی است که تحقق چنین رضایتی را با دشواری روبرو می‌سازد. غیرحضور بودن، ارزیابی قصد واقعی را مشکل می‌کند و سرعت بالای انعقاد، فرصت تأمل را محدود می‌نماید. افزون بر این، خودکارسازی فرآیندها این پرسش بنیادین را ایجاد می‌کند که رضایت انسانی در تعامل با سازوکارهای غیرانسانی چگونه احراز می‌شود.

در پرتو این دگرگونی، این پرسش اساسی مطرح است که معیارهای سنتی احراز رضایت، که بر پایه حضور فیزیکی و تعامل مستقیم استوارند، آیا برای پاسخگویی به پیچیدگی‌های قراردادهای الکترونیکی بین‌المللی کافی هستند یا نیازمند بازتعریف می‌باشند؟ بر این اساس، فرض بر آن است که اصل

بین‌المللی، با ویژگی‌های غیرحضور، سریع و خودکار خود، چالش‌های جدیدی در تحقق رضایت ایجاد می‌کنند که نیازمند بازاندیشی در معیارهای کلاسیک و ارائه راهکارهای نوین است.

## ۵-۱. مفهوم و جایگاه اصل رضایت در حقوق قراردادهای

اصل رضایت، ستون بنیادین هر قرارداد و عامل تعیین‌کننده اعتبار و نفوذ آن است. درک دقیق این مفهوم مستلزم واکاوی ماهیت اراده طرفین، شیوه‌های بروز آن و پیوند ناگسستنی آن با اصل آزادی قراردادهای است. رضایت در حقیقت، هم‌گرایی اراده‌ها بر سر پدیده‌ای حقوقی است که هسته مرکزی نظریه قرارداد و نمایان‌گر اصل برتری اراده به شمار می‌آید. بدون وجود رضایتی راستین، هیچ توافقی از گوهر لازم برای ایجاد التزام برخوردار نخواهد بود. این مفهوم در نظام‌های حقوقی مختلف جهان، با وجود تنوع در شکل و بیان، از جایگاهی محوری برخوردار است. برای نمونه، در حقوق رم که تأثیری ژرف بر قوانین نوین نهاد، هم‌دلی و توافق اراده‌ها رکن اساسی پیمان‌ها شناخته می‌شد. در خانواده حقوقی کامن‌لا، «توافق» و در خانواده حقوقی رومی-ژرمنی، اصل «آزادی اراده» هر یک به شیوه‌ای بر محوریت اراده آزاد و آگاهانه افراد در پدید آمدن پیوندهای قراردادی پای می‌فشرند. رضایت در این نظام‌ها تنها شرط نخستین برای بستن قرارداد نیست، بلکه بنیانی برای روشن‌سازی مفاد پیمان و شناسایی مرزهای دوشادوش تعهدات طرفین نیز به حساب می‌آید. (رفیعی‌مقدم، ۱۳۹۰، ۲۵۶).

و اراده انسانی در این عرصه پیچیده را بررسی نماید.

## ۲. مواد و روش‌ها

پژوهش حاضر یک مطالعه توصیفی-تحلیلی است. از روش کتابخانه‌ای به منظور جمع‌آوری داده‌ها و مطالب در این تحقیق استفاده شده است.

## ۳. ملاحظات اخلاقی

در مراحل مختلف نگارش این مقاله، ضمن رعایت اصالت متون، صداقت و امانت‌داری رعایت شده است.

## ۴. یافته‌ها

ابزارهای نوین مانند کلیک، پیام‌های داده‌ای و امضاهای دیجیتالی اگرچه از نظر حقوقی معتبرند، ولی در عمل به دلیل پیچیدگی مفاد قراردادهای نابرابری اطلاعات و امکان فریب یا اجبار پنهان، گاه تنها به رضایتی ظاهری و شتابزده منجر می‌شوند. همچنین، خودکارسازی فرآیندها و قراردادهای هوشمند، مسئله‌ی انتساب اراده و خطای فنی را پررنگ کرده است. بررسی‌ها نشان می‌دهند که برای پاسداری از اصل رضایت، شفاف‌سازی شرایط، الزام به آگاهی‌بخشی روشن و حمایت ویژه از طرف ضعیف‌تر در کنار هماهنگی میان قوانین کشورهای مختلف ضروری است.

## ۵. بحث

تحولات فناوری اطلاعات و رشد روزافزون تجارت الکترونیکی، مفهوم سنتی رضایت در قراردادهای را دگرگون کرده است. قراردادهای الکترونیکی

حقوقی است، بلکه معیار سنجش صحت قراردادها و ابطال آن‌ها در صورت فقدان یا نقص را نیز فراهم می‌آورد (آهنگران، ۱۳۹۸، ۴۵). تحقق رضایت، مستلزم حضور سه عنصر اساسی است که با یکدیگر پیوندی جدایی‌ناپذیر دارند: قصد، اراده و آگاهی. قصد به نیت واقعی طرفین برای ایجاد اثر حقوقی اشاره دارد و نشان‌دهنده تمایل واقعی به انعقاد قرارداد است. اراده، همان اظهار عینی و عملی این قصد است که از طریق اقداماتی مانند امضاء، اعلام یا هر رفتار قراردادی آشکار می‌شود. آگاهی، عنصر سوم، بر شناخت و اطلاع طرفین از مفاد قرارداد، پیامدها و حقوق و تکالیف ناشی از آن تأکید دارد و تضمین می‌کند که رضایت بر پایه شناخت واقعی شکل گرفته است (بدیعی، ۱۴۰۰، ۳۲-۳۳).

تمایز میان رضایت واقعی و رضایت ظاهری، اهمیت ویژه‌ای در تحلیل حقوقی قراردادها دارد. رضایت واقعی زمانی تحقق می‌یابد که قصد، اراده و آگاهی هم‌راستا باشند و هیچ‌گونه خطا، اجبار یا فریب، اراده طرفین را مخدوش نکرده باشد. در مقابل، رضایت ظاهری ممکن است از نظر شکلی معتبر به نظر برسد، اما در واقعیت، اراده واقعی طرفین با آن همخوانی ندارد و معمولاً منشأ اختلافات و دعاوی حقوقی می‌شود (جبرائیلی و باقی، ۱۳۹۹، ۵۶-۵۷). در فضای قراردادهای سنتی، این تمایز نسبتاً آسان قابل تشخیص بود، زیرا تعامل مستقیم و امکان بررسی اراده واقعی فراهم بود. با این حال، در قراردادهای الکترونیکی بین‌المللی، ارزیابی رضایت واقعی پیچیده‌تر شده و ضرورت بازاندیشی در معیارهای سنتی بیش از پیش احساس می‌شود.

#### ۵-۱-۲. جایگاه اصل رضایت در مکاتب حقوقی

هدف این بخش، تحلیل مفهوم رضایت از دیدگاه حقوقی و بررسی جایگاه آن در سامانه‌های گوناگون حقوقی است تا زمینه‌ای استوار برای روشن‌سازی چالش‌های ویژه قراردادهای الکترونیکی پدید آید. واکاوی مفهوم رضایت، دو عنصر کلیدی «قصد درونی» و «خواست باطنی» را پیش رو می‌نهد. دیدگاه‌های گوناگونی مانند نظریه اراده (که بر نیت درونی پای می‌فشارد) و نظریه اعلام اراده (که بر بیان بیرونی اراده تکیه دارد) کوشیده‌اند تا رابطه این دو عنصر را تبیین کنند. نظام‌های حقوقی امروزی، با در پیش گرفتن رویکردی کارآمد و تلفیقی، هم به قصد درونی و هم به اعلام اراده در جهان بیرون توجه نشان می‌دهند و در رویارویی با ناسازگاری ظاهری میان این دو، با سنجه‌هایی مانند «اعتماد شایسته» طرف مقابل یا «برداشت معقول» از اعلام اراده، به گشایش گره‌ها می‌پردازند. بررسی این بن‌مایه‌های نظری و سنجشی آشکار می‌سازد که چگونه شالوده‌های استوار فکری درباره رضایت در قراردادهای سنتی، اکنون در برخورد با پدیده‌های نوظهوری چون اعلام اراده با کلیک، کارکرد سامانه‌های خودکار و بستن قرارداد در فضایی تماماً مجازی و فرامرزی، نیازمند بازنگری و سازگاری دوباره هستند. این بررسی بنیادی، چارچوبی بایسته برای ارزیابی دگردیسی‌ها و پایداری اصل رضایت در روزگار دیجیتال فراهم می‌آورد (عامری‌نیا، ۱۴۰۳، ۲۵۰).

#### ۵-۱-۱. مفهوم رضایت در حقوق خصوصی

رضایت، به معنای اراده آزاد، اساس مشروعیت و اثرگذاری روابط قراردادی را تشکیل می‌دهد. این اصل، نه تنها پایه‌ای برای شکل‌گیری تعهدات

اطلاع کامل و بدون اجبار ارزیابی می‌شود و هرگونه تردید نسبت به قصد و اختیار، مشروعیت معامله را تحت تأثیر قرار می‌دهد (انصاری، ۱۴۱۵ق، ۲۳۴؛ امام خمینی، ۱۴۱۵ق، ۱۵۸؛ اردبیلی، ۱۴۰۳ق، ۱۹۷). در مجموع، گرچه مکاتب مختلف حقوقی تفاوت‌هایی در رویکرد به رضایت دارند، اما تمامی آنها بر ضرورت وجود اراده آزاد، قصد آگاهانه و اطلاع کافی برای اعتبار قرارداد تأکید دارند. این همگرایی نشان می‌دهد که رضایت، به‌عنوان رکن بنیادین قرارداد، در تحلیل قراردادهای الکترونیکی بین‌المللی نیز باید مورد توجه دقیق قرار گیرد تا اصول مشروعیت، اختیار و آگاهی در فضای دیجیتال حفظ شود.

### ۵-۱-۳. اصل رضایت و اصل حاکمیت اراده

اصل رضایت و اصل حاکمیت اراده ارتباطی مستقیم و تنگاتنگ دارند، زیرا رضایت واقعی، مبنای آزادی طرفین در انعقاد قرارداد و اعمال اراده مستقل آنان است. آزادی قراردادهای، امکان تعیین شرایط، حدود و اهداف توافق را به طرفین می‌دهد و تحقق آن تنها در صورتی ممکن است که رضایت بر پایه قصد آگاهانه، اختیار و اطلاع کافی شکل گرفته باشد. (مکارم شیرازی، ۱۳۹۸، ۱۸۷). این رابطه نشان می‌دهد که مشروعیت قراردادها نه بر شکلی از اراده، بلکه بر اراده‌ای آزاد و آگاهانه استوار است که توان ایجاد آثار حقوقی را داشته باشد.

با این حال، اصل رضایت نیز محدودیت‌هایی دارد که در عمل آزادی قراردادهای را تعدیل می‌کند. نخست، رضایت نمی‌تواند در شرایط اکراه، فریب، اشتباه یا اجبار شکل گیرد، زیرا در این صورت اراده واقعی طرفین مخدوش شده و مشروعیت قرارداد تحت تأثیر قرار می‌گیرد. دوم، رعایت حقوق

اصل رضایت در حقوق رومی-ژرمنی، رضایت در بستر قواعد مدنی و تعهدات قراردادی تحلیل می‌شود و تحقق آن مستلزم وجود قصد، اراده و اطلاع طرفین است. این حقوق، بر اساس اصل حاکمیت اراده، آزادی طرفین در انعقاد قراردادهای را محترم می‌شمارد و هرگونه اکراه، اشتباه یا تدلیس را موجبی برای ابطال قرارداد تلقی می‌کند (جعفری لنگرودی، ۱۴۰۱، ۱۲۳؛ کاتوزیان، ۱۴۰۳، ۴۵). بدین ترتیب، رضایت واقعی، ملاک اصلی مشروعیت قرارداد است و تمایز میان اراده ظاهری و واقعی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است، به طوری که قرارداد فاقد رضایت واقعی نمی‌تواند اثر حقوقی لازم را ایجاد کند.

در نظام کامن‌لا نیز رضایت نقش محوری دارد، اما رویکرد آن بیشتر مبتنی بر شواهد و رفتار طرفین است تا قواعد کلی و انتزاعی. در زمینه قراردادهای الکترونیکی، قوانین این نظام نشان می‌دهند که رضایت می‌تواند از طریق امضا یا عملکرد الکترونیکی ابراز شود، مشروط بر اینکه طرفین از پیامدهای حقوقی آگاه باشند و اراده آنها آزادانه شکل گرفته باشد (وین و رایت، ۲۰۲۰؛ زانفیر-فورتونا، ۲۰۱۳). این رویکرد تأکید می‌کند که رضایت نه صرفاً یک معیار شکلی، بلکه عنصری عملی و پویا است که در رفتار طرفین منعکس می‌شود.

در فقه اسلامی، جایگاه رضایت از منظر اختیار و قصد تحلیل می‌شود و تحقق آن به حضور اراده آزاد، اطلاع و آگاهی طرفین بستگی دارد. اکراه، فریب و اشتباه، رضایت را مخدوش می‌سازد و موجب عدم اعتبار معامله می‌شود. تحقق رضایت واقعی در فقه، از طریق انعقاد قرارداد با اختیار و

تأمل و ارزیابی را برای طرفین به شدت محدود می‌سازد (اکبری، ۱۳۹۷، ۴۵).

بررسی مفهوم و ویژگی‌های این قراردادها، زمینه‌ای ضروری برای درک نحوه تحقق اراده و تضمین رضایت واقعی در فضای دیجیتال فراهم می‌آورد و مبنایی تحلیلی برای تحلیل قواعد حقوقی و مقررات بین‌المللی مرتبط ارائه می‌دهد. از دیگر ویژگی‌های تعیین‌کننده، می‌توان به غیرمادی بودن محیط تشکیل قرارداد اشاره کرد که امکان تأثیرگذاری عوامل فنی مانند خطاهای نرم‌افزاری، نقص در سامانه‌های ارتباطی یا دستکاری‌های الکترونیکی را بر اراده طرفین افزایش می‌دهد. همچنین، بین‌المللی بودن ذاتی این قراردادها، آن‌ها را درگیر تفاوت‌های عمیق حقوقی، زبانی، فرهنگی و اقتصادی می‌کند که می‌تواند به سادگی به عدم تعادل اطلاعاتی و نابرابری در قدرت چانه‌زنی بین طرفین یک شرکت چندملیتی و یک مصرف‌کننده منجر شود. افزون بر این، نقش فزاینده سامانه‌های هوشمند و از پیش برنامه‌ریزی شده در ایجاد ایجاب و قبول، پرسش‌های جدی درباره انتساب اراده انسانی به اعمال ماشینی و مسئولیت ناشی از اشتباهات خودکار برمی‌انگیزد. درک این ویژگی‌های درهم‌تنیده، کلید شناسایی گسل‌های احتمالی بین رضایت ابرازشده دیجیتالی و اراده واقعی اصحاب قرارداد است (قائمی، ۱۴۰۴، ۱۰).

### ۵-۲-۱. تعریف قرارداد الکترونیکی

قرارداد الکترونیکی به توافقی گفته می‌شود که با استفاده از وسایل الکترونیکی و فناوری اطلاعات، بدون نیاز به حضور فیزیکی طرفین، ایجاد و منعقد می‌گردد. این نوع قرارداد، در اسناد بین‌المللی، به

عمومی، نظم عمومی و مقررات حمایتی از طرف ضعیف قرارداد، محدودیت‌هایی را بر آزادی اراده تحمیل می‌کند تا تعادل و عدالت در روابط قراردادی حفظ شود (مظاهری و خادمی‌کوشا، ۱۳۹۸، ۲۱۵). این محدودیت‌ها، نشان می‌دهند که آزادی قراردادها و اصل رضایت، اگرچه بنیادی و ضروری هستند، اما همواره باید در چارچوب اصول حقوقی، اخلاقی و اجتماعی تنظیم و کنترل شوند تا اثر حقوقی و عدالت واقعی در قراردادها تضمین گردد.

### ۵-۲. قراردادهای الکترونیکی بین‌المللی: مفهوم و ویژگی‌ها

قراردادهای الکترونیکی بین‌المللی، نمونه‌ای بارز از تحولات نوین در روابط حقوقی و تجاری فرامرزی هستند که امکان انعقاد توافقات را بدون حضور فیزیکی طرفین و از طریق واسطه‌های دیجیتال فراهم می‌کنند. این قراردادها که زاده پیوند میان فناوری‌های ارتباطی و ضرورت‌های تجارت جهانی هستند، تنها یک شکل جدید از قراردادهای سنتی نیستند، بلکه الگویی بنیادین از تعامل اقتصادی در عصر اطلاعات به شمار می‌روند. قلب تپنده این قراردادها در بستر شبکه‌های رایانه‌ای و اینترنتی می‌زند و قلمرو اجرایی آن‌ها مرزهای جغرافیایی و نظام‌های حقوقی ملی را در می‌نوردد. این نوع قراردادها، با ویژگی‌های خاصی همچون سرعت بالای انعقاد، استفاده گسترده از فناوری‌های اطلاعاتی و اجرای خودکار مفاد، چالش‌های نوینی برای تحقق رضایت و اعتبار قرارداد ایجاد می‌کنند. به طور مشخص، فرآیند انعقاد که ممکن است در کسری از ثانیه و با یک کلیک صورت پذیرد، زمان

اعتبار و آثار حقوقی قراردادهای الکترونیکی را شکل می‌دهد.

## ۵-۲-۲. ویژگی‌های خاص قراردادهای الکترونیکی بین‌المللی

قراردادهای الکترونیکی بین‌المللی با ویژگی‌هایی متمایز از قراردادهای سنتی، چالش‌ها و فرصت‌های جدیدی در تحقق رضایت و اعتبار حقوقی ایجاد می‌کنند. نخستین ویژگی برجسته، غیرحضور بودن این قراردادها است؛ طرفین می‌توانند بدون حضور فیزیکی و از طریق بسترهای دیجیتال به توافق برسند، امری که انعقاد قرارداد را فراتر از مرزهای جغرافیایی ممکن می‌سازد و هم‌زمان ارزیابی قصد و رضایت واقعی را پیچیده‌تر می‌کند (روستاد و کونینگ، ۲۰۱۹، ۵۲۳). دومین ویژگی سرعت و آنی بودن انعقاد است؛ تراکنش‌ها و توافقات می‌توانند در لحظه و بدون تاخیر انجام شوند، که فرصت بررسی دقیق مفاد و تأمل در تعهدات را کاهش می‌دهد و ضرورت سازوکارهای حفاظتی برای تضمین رضایت آگاهانه را افزایش می‌دهد (اسکایف، ۲۰۲۰، ۱۰۶۱).

سومین ویژگی، استفاده گسترده از سیستم‌های خودکار و سامانه‌های هوشمند است؛ بسیاری از قراردادهای الکترونیکی به صورت خودکار اجرا می‌شوند و عملیات تراکنشی و اعمال تعهدات به الگوریتم‌ها سپرده می‌شود. این شیوه، نقش اراده انسانی در لحظه اجرای قرارداد را تغییر داده و نیازمند بازاندیشی در معیارهای تحقق رضایت و مسئولیت قراردادی است (زانفیر-فورتونا، ۲۰۱۵، ۲۵۸). چهارمین ویژگی مهم، چندملیتی بودن

ویژه در قوانین نمونه سازمان ملل متحد برای تجارت الکترونیکی، به عنوان توافقی که با پیام‌های داده‌ای منعقد می‌شود و آثار حقوقی آن با روش‌های الکترونیکی تحقق می‌یابد، تعریف شده است (احمدی طباطبایی و آرام، ۱۳۹۳، ۴۵). این تعریف نشان می‌دهد که قرارداد الکترونیکی، از نظر ماهوی، همان قرارداد سنتی است، اما تفاوت اصلی آن در شیوه ابراز اراده، زمان و مکان تحقق اراده و ابزارهای قانونی است که برای انعقاد و اثبات قرارداد به کار می‌رود.

تمایز قرارداد الکترونیکی با قرارداد سنتی، بیش از هر چیز در ابعاد عملی و فناوری آن نمود پیدا می‌کند. در قرارداد سنتی، اراده طرفین معمولاً به صورت حضوری یا از طریق سند کتبی مشخص می‌شود و امکان احراز قصد و اختیار در همان لحظه فراهم است. در مقابل، قرارداد الکترونیکی می‌تواند در محیط‌های غیرحضور و از طریق کلیک، ارسال پیام داده‌ای یا استفاده از سامانه‌های خودکار تحقق یابد. این تفاوت‌ها، چالش‌هایی مانند تعیین زمان دقیق انعقاد، ارزیابی رضایت واقعی و شناسایی طرفین را به همراه دارد و ضرورت بازاندیشی در معیارهای سنتی رضایت را آشکار می‌سازد (آهنگران و احمدی، ۱۳۹۸، ۶۲). با این وجود، ماهیت حقوقی قرارداد الکترونیکی همچنان بر اساس توافق ارادی طرفین استوار است و ابزارهای الکترونیکی تنها وسیله‌ای برای ابراز و تحقق اراده محسوب می‌شوند. این رویکرد، امکان پیوند میان الزامات قانونی سنتی و شرایط نوین فضای دیجیتال را فراهم می‌کند و مبنای تحلیل‌های حقوقی و فقهی درباره مشروعیت،

همراه هستند و نیازمند سازوکارهای حفاظتی خاص برای تضمین رضایت واقعی هستند (بلایت، ۲۰۱۲، 112-113).

قراردادهای کلیکی، شامل انواع «کلیک-باز» و «مرور-باز» هستند و به صورت دیجیتال، رضایت طرفین را از طریق انتخاب یا مرور محتوا ثبت می‌کنند. در قراردادهای کلیک-باز، طرف با فشردن دکمه «موافقم» رسماً موافقت خود را اعلام می‌کند، در حالی که در قراردادهای مرور-باز، ادامه استفاده از سایت یا خدمات، به طور ضمنی رضایت را نشان می‌دهد. این نوع قراردادهای، ضمن سهولت انعقاد، چالش‌هایی در احراز آگاهی و قصد واقعی طرفین ایجاد می‌کنند (کاستنر، ۲۰۲۱، 15-18).

قراردادهای هوشمند، گونه‌ای نوین هستند که بر پایه الگوریتم‌ها و فناوری زنجیره بلوکی اجرا می‌شوند و اجرای تعهدات به صورت خودکار انجام می‌گیرد. این قراردادهای، با حذف واسطه‌ها و تضمین اجرای فوری، امکان تحقق دقیق اراده طرفین را فراهم می‌کنند، اما در عین حال، ارزیابی رضایت واقعی و نقش اراده انسانی را پیچیده‌تر می‌سازند و نیازمند چارچوب‌های حقوقی و فقهی خاص برای حل اختلافات هستند (فنویک و همکاران، ۲۰۲۰، ۳۲۶). در مجموع، تنوع انواع قراردادهای الکترونیکی، نیازمند درک دقیق تفاوت‌های عملی و حقوقی هر نوع است و تحلیل ویژگی‌ها و چالش‌های هر یک، پایه‌ای ضروری برای بررسی رضایت و اعتبار قراردادهای دیجیتال فراهم می‌آورد.

### ۳-۵. شیوه‌های تحقق رضایت در قراردادهای الکترونیکی

طرفین قرارداد است؛ طرفین از نظام‌های حقوقی مختلف، زبان‌ها و فرهنگ‌های متفاوت وارد توافق می‌شوند، که تنوع قوانین و استانداردها، تحلیل مشروعیت و اعتبار قرارداد را پیچیده‌تر می‌کند و ضرورت سازوکارهای هماهنگ بین‌المللی را برجسته می‌سازد (روستاد و کونینگ، ۲۰۱۹، ۵۳۷). این ویژگی‌ها، در کنار یکدیگر، ماهیت پویا و نوین قراردادهای الکترونیکی بین‌المللی را شکل می‌دهند و تحلیل حقوقی آنها را متفاوت از قراردادهای سنتی می‌سازند. درک این ویژگی‌ها، پیش‌نیازی برای بررسی نحوه تحقق رضایت واقعی و طراحی مقررات حمایتی در فضای دیجیتال است و مبنای محکمی برای انطباق قواعد کلاسیک قراردادها با تحولات فناوری فراهم می‌آورد.

### ۵-۲-۳. انواع قراردادهای الکترونیکی

قراردادهای الکترونیکی در بستر تجارت دیجیتال انواع متنوعی دارند که هر یک با ویژگی‌ها و چالش‌های خاص خود، نحوه تحقق رضایت و اثرگذاری حقوقی را تحت تأثیر قرار می‌دهند. نخستین دسته، قراردادهای تجاری بین کسب‌وکارها (B2B)، بین کسب‌وکارها و مصرف‌کنندگان (B2C) و بین مصرف‌کنندگان (C2C) است. قراردادهای B2B معمولاً شامل روابط پیچیده و بلندمدت میان شرکت‌ها هستند و شرایط منعطف و قابل مذاکره دارند، در حالی که قراردادهای B2C به صورت استاندارد و سریع طراحی می‌شوند و رضایت مصرف‌کننده اغلب با کلیک یا پذیرش الکترونیکی اعلام می‌گردد. قراردادهای C2C، به ویژه در پلتفرم‌های بازار دیجیتال، با تنوع طرفین و عدم تقارن اطلاعات

تمایز میان عقد (عمل دوجانبه) و ایقاع (عمل یک‌جانبه) نیز در این فضا اهمیت دارد. اغلب قراردادهای الکترونیکی در قالب عقد و از طریق تلاقی اراده‌ها (مانند تبادل داده‌پیام یا کلیک تأیید) منعقد می‌شوند. با این حال، ایقاعات الکترونیکی (مانند فسخ یک‌جانبه از طریق سامانه‌ها) نیز به عنوان بخشی از سازوکار اعمال اراده در فضای دیجیتال نقش ایفا می‌کنند (کاتوزیان، ۱۴۰۴، ۱۵۹؛ شهیدی، ۱۴۰۳، ۳۸۲). بدون چارچوب‌های شفاف برای احراز اراده، خطر کاهش رضایت به اقدامی صرفاً صوری و بروز اختلافات افزایش می‌یابد.

### ۵-۳-۲. نقش «کلیک» به‌عنوان ابزار ابراز رضایت

کلیک به‌عنوان ابزار ابراز رضایت در قراردادهای الکترونیکی، جایگاهی کلیدی در تحقق اراده طرفین دارد و ارزش حقوقی آن با امضای سنتی برابری می‌کند. کلیک، به ویژه در قراردادهای کلیکی، نشان‌دهنده پذیرش صریح یا ضمنی مفاد قرارداد است و نقش آن در ثبت و اثبات رضایت، مورد توجه تحلیل‌های حقوقی قرار گرفته است. رضایت صریح زمانی تحقق می‌یابد که طرف با اقدام مشخصی همچون فشردن دکمه «موافقم» قصد خود برای ایجاد تعهد را آشکار می‌سازد، در حالی که رضایت ضمنی از ادامه استفاده یا تعامل با سامانه حاصل می‌شود و نشان‌دهنده پذیرش غیرمستقیم شرایط قرارداد است (غلامی‌باغی و محمدعلی‌نژاد اول، ۱۴۰۱، ۷۵).

با این حال، استفاده از کلیک به‌عنوان ابزار ابراز رضایت، چالش‌هایی نیز به همراه دارد. قراردادهای کلیکی، به ویژه در قالب مرور-باز، ممکن است

تحقق رضایت در قراردادهای الکترونیکی، فرآیندی متفاوت از قراردادهای سنتی است که نیازمند بازاندیشی در نحوه ابراز اراده و ارزیابی قصد طرفین است. در فضای دیجیتال، رضایت تنها از طریق امضا یا اعلام شفاهی به دست نمی‌آید، بلکه با کلیک، پیام داده‌ای یا عملکرد سامانه‌های خودکار شکل می‌گیرد. بررسی شیوه‌های مختلف تحقق رضایت، امکان شناسایی نقاط ضعف و تقویت تضمین اراده آزاد و آگاهانه طرفین را فراهم می‌آورد و پایه‌ای تحلیلی برای تطبیق اصول سنتی رضایت با الزامات نوین فناوری ایجاد می‌کند.

### ۵-۳-۱. ایجاب و قبول در محیط الکترونیکی

ایجاب و قبول الکترونیکی هسته تحقق رضایت در قراردادهای دیجیتال را تشکیل می‌دهند. ایجاب الکترونیکی، ارائه پیشنهاد متعهدکننده از طریق ابزارهایی مانند پیام داده‌ای یا ایمیل است که محدودیت‌های زمانی و جغرافیایی قراردادهای سنتی را می‌شکند (موسوی، ۱۳۹۸، ۹۲). قبول نیز به شیوه‌هایی مانند کلیک بر دکمه «موافقم»، پاسخ الکترونیکی یا فعال‌سازی سامانه‌های خودکار ابراز می‌شود که همگی باید مبین قصد واقعی و آگاهی کامل طرف باشد (مولایی‌فرد و محمدی، ۱۳۹۹، ۷۸).

چالش عمده، تعیین زمان و مکان دقیق تحقق رضایت است که در محیط الکترونیکی با ابهام روبروست. برای تضمین مشروعیت قرارداد، معیارهایی مانند دریافت پیام، ارسال پاسخ یا ثبت الکترونیکی اراده ضروری است. بنابراین، ایجاب و قبول الکترونیکی با وجود سرعت و سهولت، نیازمند سازوکارهای دقیق برای اطمینان از رضایت واقعی هستند (صدقی، ۱۳۹۹، ۱۱۵).

اجرای قرارداد به طور مستقیم حضور ندارد (خداقلی، ۱۳۹۳، ۹۸).

نسبت رضایت با الگوریتم‌ها، موضوع دیگری است که نیازمند تحلیل دقیق حقوقی است. در سیستم‌های هوشمند، اراده و رضایت طرفین به صورت الکترونیکی و الگوریتمی بازنمایی می‌شود و تحقق آن وابسته به عملکرد صحیح برنامه‌های نرم‌افزاری است. بنابراین، رضایت واقعی در چنین قراردادهایی مستلزم تضمین صحت الگوریتم‌ها، شفافیت عملکرد سیستم و انطباق آنها با قصد و اراده طرفین است (دبجانی و باجج، ۱۳۸۴، ۷۲).

همچنین، مسئولیت ناشی از خطای سیستم، یکی از جنبه‌های بحرانی در قراردادهای خودکار است. در صورتی که نقص فنی، خطای برنامه‌نویسی یا سوء عملکرد سامانه موجب ایجاد تعهدات غیرمطلوب یا اشتباه شود، سؤال حقوقی اساسی این است که مسئولیت ناشی از این خطا بر عهده کدام طرف قرار می‌گیرد و چگونه می‌توان رضایت واقعی طرفین را در چنین شرایطی احراز کرد (دوریمی، ۱۳۹۹، ۱۳۴). تحلیل حقوقی نشان می‌دهد که مسئولیت باید به گونه‌ای تنظیم شود که هم از حقوق طرفین حمایت کند و هم امکان اجرای خودکار و ایمن قراردادها را تضمین نماید. به این ترتیب، رضایت در قراردادهای هوشمند، مفهومی پویا و وابسته به فناوری است که همواره نیازمند چارچوب‌های حقوقی و نظارتی برای تضمین اراده آزاد و آگاهانه طرفین و کاهش مخاطرات ناشی از خطاهای سیستم می‌باشد.

رضایت واقعی طرف را منعکس نکنند، زیرا اغلب کاربران بدون مطالعه کامل مفاد، اقدام به کلیک می‌کنند و این امر شک و تردید در تحقق اراده آگاهانه ایجاد می‌کند (مقامی‌نیا، ۱۳۹۱، ۳۸). علاوه بر این، طولانی بودن شروط و پیچیدگی زبان قراردادی، امکان آگاهی کامل طرف را محدود می‌سازد و ضرورت بازبینی معیارهای اثبات رضایت در این نوع قراردادها را آشکار می‌کند (قاسمی، ۱۳۹۷، ۴۲). به طور کلی، کلیک به عنوان ابزار ابراز رضایت، ضمن فراهم آوردن سهولت و سرعت در انعقاد قراردادهای الکترونیکی، نیازمند چارچوب‌های حمایتی و حقوقی است تا اطمینان حاصل شود که رضایت، واقعی و آگاهانه است. تحلیل انتقادی قراردادهای کلیکی نشان می‌دهد که برای تضمین مشروعیت قرارداد، باید هم ارزش حقوقی کلیک و هم کیفیت آگاهی و اراده طرفین مورد توجه قرار گیرد.

### ۳-۳-۵. رضایت در سیستم‌های خودکار و قراردادهای هوشمند

در قراردادهای هوشمند و سیستم‌های خودکار، تحقق رضایت با پیچیدگی‌های نوینی روبه‌رو است که ناشی از کاهش نقش مستقیم اراده انسانی در فرایند انعقاد و اجرای قرارداد است. اراده انسانی در این سیستم‌ها اغلب به مرحله طراحی و پیکربندی الگوریتم‌ها محدود می‌شود و پس از آن، اجرای تعهدات به صورت خودکار و بدون دخالت مستقیم انسان صورت می‌گیرد. این ویژگی، چالش‌های جدیدی برای ارزیابی قصد و رضایت واقعی طرفین ایجاد می‌کند، زیرا اراده انسانی دیگر در لحظه

## ۴-۵. چالش‌ها و نقائص رضایت در قراردادهای الکترونیکی بین‌المللی

چالش‌های تحقق رضایت واقعی در قراردادهای الکترونیکی بین‌المللی متعدد و عمیق است. ویژگی غیرحضوری این قراردادها، امکان ارزیابی مستقیم قصد، اختیار و صداقت طرف مقابل را به شدت کاهش می‌دهد. در غیاب نشانه‌های غیرکلامی و تعامل رودررو، رضایت ابرازشده به راحتی می‌تواند تحت تأثیر اطلاعات نادرست یا فریب دیجیتال قرار گیرد. افزون بر این، سرعت بالای انعقاد (مانند کلیک) اغلب فرصت تأمل و مطالعه دقیق مفاد پیچیده را سلب کرده و به «رضایت صوری» منجر می‌شود؛ حالتی که فرد بدون درک کامل تعهدات، صرفاً برای دسترسی سریع به خدمت، قرارداد را تأیید می‌کند (تخله، ۱۳۹۶، ۱۲۵).

تفاوت‌های ساختاری نظام‌های حقوقی و اختلافات زبانی، لایه دیگری از پیچیدگی ایجاد می‌کنند. طرفین ممکن است تابع قوانین کشورهایی با معیارهای متفاوت برای رضایت معتبر باشند و ترجمه نادرست مفاد، می‌تواند به سوءتفاهم و نقصان رضایت آگاهانه بیانجامد. همچنین، استفاده فزاینده از سیستم‌های خودکار و قراردادهای هوشمند، مسئله «غیاب اراده انسانی‌آنی» را پیش می‌کشد. هنگامی که ایجاب یا قبول توسط یک الگوریتم صادر می‌شود، احراز قصد و رضایت شخص حقیقی و تعیین مسئولیت خطاهای فنی به چالشی جدی تبدیل می‌گردد (مشاک‌زاده، ۱۴۰۳، ۲۲۰). این چالش‌ها در کنار مسائلی مانند عدم توازن قدرت اقتصادی بین پلتفرم‌های بزرگ و کاربران، امکان اعمال فشار پنهان و دشواری احراز هویت، احراز

تحقق رضایت آزاد و آگاهانه را در فضای دیجیتال بین‌المللی دشوار می‌سازد. بررسی این موانع، زمینه ارائه راهکارهای حقوقی و فناورانه برای تضمین عدالت و مشروعیت در این عرصه پویا را فراهم می‌آورد.

### ۴-۵-۱. آگاهی و شفافیت

آگاهی و شفافیت، از ارکان حیاتی تحقق رضایت واقعی در قراردادهای الکترونیکی بین‌المللی محسوب می‌شوند. یکی از مهم‌ترین موانع در این زمینه، طولانی بودن شروط و مقررات قراردادی است که اغلب کاربران به دلیل حجم زیاد، امکان مطالعه کامل و دقیق آنها را ندارند. این امر باعث می‌شود که بسیاری از افراد بدون درک کامل مفاد قرارداد، اقدام به پذیرش آن کنند و در نتیجه رضایت آنها تنها ظاهری و صوری باشد (مظاهری، ۱۳۹۸، ۷۵).

زبان قرارداد نیز نقش تعیین‌کننده‌ای در میزان آگاهی طرفین ایفا می‌کند. استفاده از اصطلاحات پیچیده، فنی یا ترجمه‌های ناقص در قراردادهای بین‌المللی، امکان فهم دقیق حقوق و تکالیف طرفین را محدود می‌سازد و زمینه بروز اختلاف و سوء تفاهم را افزایش می‌دهد. در فضای دیجیتال، این مشکل با محدودیت زمان و عدم امکان پرسش و پاسخ مستقیم تشدید می‌شود (مظاهری و خادمی‌کوشا، ۱۳۹۸، ۱۲۲).

عدم مطالعه واقعی شرایط قرارداد، به ویژه در قراردادهای کلیکی و قراردادهای هوشمند، یکی دیگر از چالش‌های مهم در تحقق رضایت است. کاربران به دلیل اعتماد به پلتفرم یا تمایل به انجام

اعلام‌شده، ظاهری بوده و با اراده واقعی همخوانی نداشته باشد (آزاد و فدوی، ۱۴۰۰، ۹۴).

اکراه اقتصادی نیز در قراردادهای الکترونیکی به دلیل وابستگی طرفین به پلتفرم‌ها یا شرایط بازار جهانی، نقش مهمی در اختلال اراده دارد. فشارهای مالی یا اقتصادی می‌توانند باعث شوند که طرفین بدون اختیار کامل، اقدام به پذیرش قرارداد کنند، در حالی که اراده واقعی آنها تحت تأثیر اجبار اقتصادی قرار گرفته است. این موضوع، ضرورت بازاندیشی در معیارهای تحقق رضایت و ایجاد تضمین‌هایی برای حفظ اراده آزاد و آگاهانه طرفین را آشکار می‌کند (آهنگران و احمدی، ۱۳۹۸، ۷۲). در مجموع، اختلال در اراده ناشی از اشتباه، تدلیس دیجیتال و اکراه اقتصادی، یکی از مهم‌ترین تهدیدها برای رضایت واقعی در قراردادهای الکترونیکی بین‌المللی است و تحلیل حقوقی و فقهی دقیق این موارد، پایه‌ای ضروری برای تضمین مشروعیت و اثرگذاری قراردادها در فضای دیجیتال محسوب می‌شود.

#### ۵-۴-۳. عدم توازن قدرت قراردادی

عدم توازن قدرت قراردادی یکی از مهم‌ترین چالش‌ها در قراردادهای الکترونیکی بین‌المللی است که تأثیر قابل توجهی بر تحقق رضایت واقعی دارد. شرکت‌های بزرگ پلتفرمی با منابع گسترده، فناوری پیشرفته و دسترسی به بازار جهانی، اغلب موقعیت چانه‌زنی قوی دارند و می‌توانند شرایط قرارداد را به نفع خود تنظیم کنند. این عدم توازن قدرت، موجب می‌شود که مصرف‌کنندگان بین‌المللی، به ویژه کاربران فردی یا کسب‌وکارهای کوچک، در موقعیتی قرار گیرند که مجبور به پذیرش شرایط از

سریع تراکنش، غالباً از بررسی مفاد خودداری می‌کنند و این امر خطر کاهش رضایت واقعی و ایجاد تعهدات ناآگاهانه را افزایش می‌دهد (نوری و نخجوانی، ۱۳۸۲، ۶۵). بنابراین، تضمین آگاهی و شفافیت در قراردادهای الکترونیکی بین‌المللی، نیازمند طراحی ساده و روشن مفاد، ارائه اطلاعات کلیدی به صورت برجسته و ایجاد ابزارهایی برای ارتقای مطالعه و فهم طرفین است. تنها با رعایت این اصول است که رضایت واقعی، بر پایه قصد آگاهانه و اراده آزاد، می‌تواند در فضای دیجیتال تحقق یابد و مشروعیت و اثرگذاری حقوقی قراردادها تضمین گردد.

#### ۵-۴-۲. اختلال در اراده

اختلال در اراده یکی از مهم‌ترین چالش‌ها در تحقق رضایت واقعی در قراردادهای الکترونیکی بین‌المللی است و می‌تواند اعتبار و اثر حقوقی قراردادها را تحت تأثیر قرار دهد. اشتباه، به ویژه اشتباه در درک مفاد قرارداد یا شرایط تراکنش، یکی از شایع‌ترین موارد اختلال در اراده است. در محیط دیجیتال، به دلیل پیچیدگی زبان، کوتاهی زمان و غیرحضور بودن، امکان بروز اشتباه افزایش می‌یابد و طرفین ممکن است بدون قصد واقعی اقدام به پذیرش مفاد قرارداد کنند (آهنگران و احمدی، ۱۳۹۸، ۶۷).

تدلیس دیجیتال، نوعی فریب است که با بهره‌گیری از ابزارهای فناوری اطلاعات، اطلاعات نادرست یا گمراه‌کننده ارائه می‌شود و اراده طرف مقابل را مخدوش می‌سازد. این شیوه می‌تواند شامل ارائه داده‌های جعلی، پنهان‌سازی اطلاعات حیاتی یا ایجاد پیام‌های گمراه‌کننده در محیط‌های آنلاین باشد. چنین فریب‌هایی باعث می‌شوند که رضایت

کنوانسیون سازمان ملل در مورد استفاده از ارتباطات الکترونیکی در قراردادهای بین‌المللی (۲۰۰۵) به‌صراحت اعتبار قراردادهای منعقد شده از طریق پیام‌های داده‌ای را به رسمیت شناخته و شرایط تحقق رضایت را در این بستر مقرر کرده‌اند. هدف، بهره‌گیری از کارایی محیط دیجیتال، بدون تبدیل آن به بستری برای نقض اراده یا فریب است (قائدی بارده، ۱۳۹۵، ۷).

در سطح قاعده‌سازی، قوانین نمونه مانند قانون نمونه تجارت الکترونیکی آنسیترا (۱۹۹۶) با ایجاد چارچوبی برای امضاها و اصالت پیام‌های الکترونیکی، بستر حقوقی اثبات رضایت را فراهم می‌کنند. مقررات منطقه‌ای مانند دستورالعمل تجارت الکترونیکی اتحادیه اروپا نیز با تعیین استانداردهای دقیق برای احراز هویت مطمئن و یکپارچگی داده‌ها، در پی اطمینان از انتساب واقعی اعمال الکترونیکی (مانند کلیک) به اراده شخص هستند. محور مشترک بسیاری از این اسناد، تأکید بر مفاهیمی مانند «دسترسی معقول»، «فرصت بررسی» و «تأیید آگاهانه» است تا از خدشه‌دار نشدن رضایت واقعی توسط شروط پیچیده و طولانی جلوگیری شود (انصاری و حاجیان، ۱۳۹۴، ۳۵). اگرچه این تلاش‌های بین‌المللی در جهت ایجاد هماهنگی است، اما در جزئیات احراز رضایت (مانند الزامات تأیید دریافت ایجاب) تنوع رویکردها باقی است. تحلیل این مقررات، هم استانداردهای جهانی و روندهای نوین را آشکار می‌سازد و هم معیاری برای ارزیابی انطباق یا فاصله قوانین داخلی با آنها فراهم می‌کند. چنین تحلیلی پایه‌ای اساسی برای تقویت چارچوب‌های حقوقی در جهت افزایش

پیش تعیین شده باشند، حتی بدون مطالعه دقیق مفاد قرارداد و بدون اختیار کامل در تصمیم‌گیری (احمدی و همکاران، ۱۳۹۷، ۶۵).

این وضعیت نه تنها رضایت واقعی را کاهش می‌دهد، بلکه خطر ایجاد قراردادهای ظاهری و صوری را افزایش می‌دهد، زیرا طرف ضعیف غالباً بدون اراده آزاد و آگاهانه اقدام به پذیرش می‌کند. در فضای بین‌المللی، تفاوت‌های حقوقی، زبانی و فرهنگی نیز این عدم توازن را تشدید می‌کند و مصرف‌کننده را در برابر قدرت شرکت پلتفرمی آسیب‌پذیرتر می‌سازد. در نتیجه، تحقق رضایت واقعی با چالش جدی مواجه می‌شود و نیازمند تدابیر حقوقی و فقهی برای تضمین تعادل و انصاف در قراردادهاست (اخلاقی‌درزی و هاشمی، ۱۴۰۴، ۱۰۲). راهکارهای مقابله با این مشکل شامل الزام به شفافیت مفاد، ارائه شرایط قابل فهم و امکان بازنگری یا اصلاح قرارداد و ایجاد محدودیت‌های قانونی برای جلوگیری از سوءاستفاده از موقعیت قدرت است. تنها با چنین تضمین‌هایی است که رضایت طرف ضعیف نیز می‌تواند واقعی و آگاهانه باشد و مشروعیت و اثرگذاری حقوقی قراردادهای الکترونیکی بین‌المللی حفظ شود.

## ۵-۵. اصل رضایت در اسناد و مقررات بین‌المللی

اسناد و مقررات بین‌المللی، با پذیرش اعتبار قراردادهای الکترونیکی، درصدد تضمین اصل رضایت در این محیط نوین هستند. این تلاش ناشی از ضرورت حمایت از اراده آزاد و آگاهانه طرفین در فضایی است که موانع جغرافیایی و تفاوت‌های حقوقی می‌تواند آن را تهدید کند. اسنادی مانند

اعتماد و عدالت در قراردادهای الکترونیکی بین‌المللی است.

### ۵-۵-۱. کنوانسیون بیع بین‌المللی کالا

کنوانسیون بیع بین‌المللی کالا، چارچوبی حقوقی فراهم می‌آورد که تحقق رضایت طرفین را در معاملات فرامرزی تضمین می‌کند. مفهوم رضایت در این کنوانسیون بر پایه قصد واقعی طرفین و اراده آزاد آنها استوار است و تأکید می‌شود که توافق باید با آگاهی کامل از مفاد و تعهدات شکل گیرد. این رویکرد، انعقاد قراردادهای الکترونیکی را نیز شامل می‌شود و اصول سنتی رضایت را با ویژگی‌های فضای دیجیتال تطبیق می‌دهد (السان، ۱۳۸۵، ۵۲).

در زمینه ایجاب و قبول الکترونیکی، کنوانسیون امکان استفاده از پیام‌های داده‌ای و ابزارهای دیجیتال را به رسمیت شناخته و پذیرفته است که ایجاب می‌تواند از طریق ایمیل، پلتفرم‌های معاملاتی یا سایر روش‌های الکترونیکی ارائه شود. قبول نیز به صورت دیجیتال، از طریق کلیک، پاسخ پیام یا امضای الکترونیکی تحقق می‌یابد. این شیوه‌ها، با حفظ قصد واقعی طرفین، امکان انعقاد سریع و فرامرزی قراردادها را فراهم می‌کنند و در عین حال، ضرورت تضمین صحت و اعتبار ابزارهای الکترونیکی برای احراز رضایت واقعی را برجسته می‌سازند (بیرانوند و فرحزادی، ۱۴۰۲، ۴۸).

کنوانسیون بیع بین‌المللی کالا با این رویکرد، شرایطی فراهم می‌آورد که قراردادهای الکترونیکی فرامرزی بتوانند مشروعیت و اثرگذاری حقوقی مشابه قراردادهای سنتی داشته باشند. با پذیرش ایجاب و قبول الکترونیکی و تأکید بر تحقق رضایت واقعی، این کنوانسیون به ایجاد استانداردهای

بین‌المللی برای انعقاد قراردادهای الکترونیکی کمک می‌کند و تضمین می‌کند که توافقات فرامرزی، هم از نظر محتوا و هم از نظر ابزار انعقاد، قابلیت اجرایی و حمایت قانونی داشته باشند.

### ۵-۵-۲. قانون نمونه آنسیترال در تجارت الکترونیکی

قانون نمونه آنسیترال در تجارت الکترونیکی، چارچوبی جامع برای شناخت و اعتبار بخشی به معاملات الکترونیکی فراهم می‌کند و توجه ویژه‌ای به تحقق رضایت طرفین در فضای دیجیتال دارد. یکی از مفاهیم کلیدی در این قانون، شناسایی پیام داده‌ای است. پیام‌های داده‌ای، که شامل ایمیل، پیام‌های سامانه‌ای یا سایر روش‌های دیجیتال هستند، به عنوان وسیله‌ای برای ارائه ایجاب و قبول تلقی می‌شوند و شرط اصلی این است که دریافت و ارسال پیام‌ها به گونه‌ای باشد که اراده و قصد واقعی طرفین به وضوح قابل احراز باشد (هاپیو و همکاران، ۲۰۲۵، ۱۱۲). شناسایی دقیق پیام داده‌ای، امکان ثبت و پیگیری تراکنش‌ها را فراهم می‌آورد و در صورت بروز اختلاف، مبنای محکمی برای اثبات اراده طرفین محسوب می‌شود.

رضایت الکترونیکی، اصل بنیادین دیگر در قانون نمونه آنسیترال است که تحقق اراده آزاد و آگاهانه را در معاملات دیجیتال تضمین می‌کند. این رضایت می‌تواند به صورت صریح، از طریق اقداماتی مانند کلیک یا ارسال پیام، یا به صورت ضمنی، از طریق تعامل مستمر با سامانه‌ها و ادامه استفاده از خدمات، ابراز شود. قانون نمونه آنسیترال بر این نکته تأکید دارد که هرگونه پذیرش یا اقدام

چالش‌هایی مانند تدلیس دیجیتال، عدم توازن قدرت و خطاهای سیستمی نشان می‌دهند که تحقق رضایت واقعی، بدون طراحی دقیق فرآیندها و ابزارهای حمایتی، می‌تواند مختل شود. بنابراین، پاسخ به سوال اصلی تحقیق تأیید می‌کند که معیارهای سنتی به تنهایی ضامن مشروعیت قرارداد نیستند و تحقق رضایت واقعی مستلزم تلفیق اراده آگاهانه با سازوکارهای حقوقی و فناوری‌های است که صحت و شفافیت را تضمین کنند.

عوامل تهدیدکننده‌ای مانند شروط طولانی و پیچیده، عدم مطالعه مفاد و نابرابری اطلاعاتی، ضرورت شفاف‌سازی و ارائه اطلاعات کلیدی به صورت قابل فهم را ایجاب می‌کند. همچنین، حمایت ویژه از مصرف‌کننده در مقابل پلتفرم‌های بزرگ برای کاهش عدم توازن قدرت و حفظ عدالت، امری اساسی است. ظهور قراردادهای هوشمند و سیستم‌های خودکار نیز با کاستن از دخالت مستقیم اراده انسانی، چالش‌های جدیدی در احراز رضایت ایجاد کرده و لزوم وجود سازوکارهای نظارتی و روشن‌سازی مسئولیت ناشی از خطاهای الگوریتمی را پررنگ می‌سازد.

بررسی اسناد بین‌المللی و منطقه‌ای (مانند کنوانسیون ارتباطات الکترونیکی سازمان ملل، قانون نمونه آنسیترال و مقررات اتحادیه اروپا) حاکی از تلاش برای استانداردسازی و ایجاد چارچوب‌های شفاف است که بر مفاهیمی چون «دسترسی معقول»، «فرصت بررسی» و «تأیید آگاهانه» تأکید می‌ورزند. این اسناد با پذیرش اعتبار ابزارهای دیجیتال، سعی در هماهنگ‌سازی و ایجاد اعتماد در فضای فرامرزی دارند.

الکترونیکی باید با قصد واقعی و آگاهی کامل از مفاد قرارداد همراه باشد تا مشروعیت و اثرگذاری حقوقی قرارداد حفظ شود (کهلر و همکاران، ۲۰۲۴، ۲۰۱). با این رویکرد، قانون نمونه آنسیترال، نه تنها چارچوبی برای شناسایی و پذیرش پیام‌های داده‌ای فراهم می‌آورد، بلکه امکان تطبیق اصول سنتی رضایت با ویژگی‌های فضای دیجیتال را نیز ایجاد می‌کند (توماسون، ۲۰۲۵، ۸۸). این سازوکار، پایه‌ای محکم برای تضمین مشروعیت قراردادهای الکترونیکی بین‌المللی و ارتقای اعتماد در معاملات فرامرزی به شمار می‌آید.

## ۶. نتیجه

مطالعه حاضر نشان داد که اصل رضایت در قراردادهای الکترونیکی بین‌المللی، در مواجهه با ویژگی‌های منحصربه‌فرد فضای دیجیتال و پیچیدگی‌های تجارت فرامرزی، به مفهومی پویا و متحول تبدیل شده است. دیگر نمی‌توان آن را صرفاً به قصد انسانی محدود کرد، چرا که با عواملی مانند سرعت بالا، غیرحضور بودن، خودکارسازی و تعامل با نظام‌های حقوقی متعدد گره خورده است. در نتیجه، معیارهای کلاسیک رضایت، مانند قصد آزاد و آگاهانه، به تنهایی کافی نبوده و نیازمند تکمیل با سازوکارهای نوین در محیط دیجیتال هستند.

تحلیل ایجاب و قبول الکترونیکی حاکی از آن است که ابزارهایی چون کلیک، امضای دیجیتال و عملکرد سیستم‌های خودکار، اگرچه شیوه‌های اصلی ابراز رضایت هستند، اما به دلیل غیرحضور بودن و پیچیدگی فنی، همواره خطر تبدیل رضایت به اقدامی صرفاً ظاهری را به همراه دارند.

## منابع

### منابع فارسی

- احمدی طباطبایی، سید محمدرضا؛ آرام، محمدرضا، «اصل وفای به تعهدات و قراردادهای: مقایسه حقوق بین‌الملل اسلامی و حقوق بین‌الملل معاصر»، اندیشه‌های حقوق عمومی، ششم، ۱۳۹۳.

- احمدی، سید محمدمهدی؛ عابدیان، سید حسن؛ عسگری، علیرضا؛ محمدیان امیری، مهدی؛ «بررسی فقهی و حقوقی قانون حاکم بر قراردادهای الکترونیکی»، فصلنامه مطالعات فقهی و فلسفی، سی و چهارم، ۱۳۹۷.

- اخلاقی‌درزی، زهرا؛ هاشمی، سید محمد، «جایگاه قانونی و حقوقی قراردادهای هوشمند در حقوق ایران»، مطالعات حقوق، دوره هفدهم، شماره چهارم، ۱۴۰۴.

- اردبیلی، احمد بن محمد، مجمع الفائده و البرهان فی شرح ارشاد الاذهان، جلد چهاردهم، قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۰۳ق.

- اکبری، محمد؛ کریمی، عباس؛ آل بویه، علی، «مطالعه تطبیقی شرایط صحت قراردادهای الکترونیکی در اسناد تجاری بین‌المللی، حقوق ایران و هندوستان»، مطالعات شبه قاره، شماره سی و چهارم، ۱۳۹۷.

- امام خمینی، سید روح‌الله موسوی، البیع، جلد دوم، چاپ پنجم، قم، مؤسسه النشر الاسلامی، ۱۴۱۵ق.

در جمع‌بندی نهایی، تضمین رضایت واقعی در قراردادهای الکترونیکی بین‌المللی نیازمند یک بازاندیشی جامع است. این امر مستلزم شفاف‌سازی شروط، الزام به رضایت آگاهانه، تقویت حمایت از مصرف‌کننده، و استانداردسازی مبتنی بر همکاری بین‌المللی است. فناوری می‌تواند از طریق ابزارهایی مانند ثبت غیرقابل انکار و احراز هویت پیشرفته، به تقویت رضایت واقعی کمک کند، اما کارآمدی آن در گرو وجود چارچوب‌های حقوقی محکم است. چشم‌انداز مطلوب، حرکت به سوی یکپارچگی حقوق و فناوری، تدوین استانداردهای جهانی مشترک و به کارگیری ابزارهای نوین است تا در عین افزایش سرعت و امنیت تجارت، اطمینان حاصل شود که رضایت واقعی و آزادانه طرفین در قلب تمامی معاملات دیجیتال بین‌المللی تپنده است.

### ۷. سهم نویسندگان

نگارش متن توسط نویسندگان و نظارت علمی و اصلاحات نهایی توسط نویسنده مسئول صورت گرفت.

### ۸. تضاد منافع

در این پژوهش هیچ‌گونه تضاد منافی وجود ندارد.

- تخله، عاطفه، کتاب آثار و انعقاد قرارداد الکترونیک در حقوق ایران، تهران، قانون یار، ۱۳۹۶.
- جبرائیلی، مهدی؛ باقی، فاطمه، مباحث حقوقی قراردادهای الکترونیک در تجارت بین‌الملل، تهران، انتشارات ویراست، ۱۳۹۹.
- جعفری لنگرودی، محمد جعفر، دایره‌المعارف حقوق مدنی و تجارت، جلد یکم، چاپ دوم، تهران، گنج دانش، ۱۴۰۱.
- خداقلی، ابراهیم، حقوق و امنیت در مبادلات الکترونیک، تهران، انتشارات موسسه فرهنگی، جرایم کامپیوتری، ۱۳۹۳.
- دبجانی، ناگ؛ باجاج، کاملش، از مبادله الکترونیکی اطلاعات (EDI) تا تجارت الکترونیک، مترجم ایرج بهنام مجتهدی چاپ دوم، تهران، موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، ۱۳۸۴.
- دوریمی، علی، حقوق تجارت الکترونیک، جلد اول، حقوق مراودات الکترونیک، تهران، انتشارات دادبخش، ۱۳۹۹.
- رفیعی‌مقدم، علی. اصل رضایی بودن اعمال حقوقی؛ مطالعه تطبیقی در فقه امامیه، حقوق ایران و فرانسه، تهران، دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۹۰.
- السان، مصطفی، «ایجاب قبول معاملات الکترونیک»، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، چهل و سوم، ۱۳۸۵.
- شهیدی، مهدی، تشکیل قراردادها و تعهدات، حقوق مدنی جلد ۱، تهران، مجد، ۱۴۰۳.

- انصاری، اعظم؛ حاجیان، محمدمهدی، «اصول حقوقی و تفسیر مقررات سازمان جهانی تجارت»، پژوهش حقوق خصوصی، شماره سیزدهم، ۱۳۹۴.
- انصاری، شیخ مرتضی بن محمد امین، المکاسب، جلد ششم، چاپ اول، قم، کنگره جهانی بزرگداشت شیخ اعظم انصاری، ۱۴۱۵ق.
- آزاد، علی؛ فدوی، احمد، «چگونگی اعمال قواعد عمومی در قرارداد الکترونیک (حمل‌ونقل دریایی)»، مطالعات حقوق، دوره چهاردهم، شماره بیست و دوم، ۱۴۰۰.
- آهنگران، محمدرسول، «قراردادهای الکترونیک: انعقاد تا انحلال (مطالعه تطبیقی در فقه اسلامی، حقوق ایران و کنوانسیون ژنو ۲۰۰۵)»، ۱۳۹۸.
- آهنگران، محمدرسول؛ احمدی، امیر، «آثار و احکام فقهی و حقوقی اشتباه و خطا در قراردادهای الکترونیک»، پژوهش‌های فقهی، دوره پانزدهم، شماره اول، ۱۳۹۸.
- آهنگران، محمدرسول؛ احمدی، امیر، «واکاوی فقهی و حقوقی موجبات زوال ایجاب در قراردادهای الکترونیک»، مطالعات فقه و حقوق اسلامی، شماره بیستم، ۱۳۹۸.
- بدیعی، علی‌اکبر، قراردادهای الکترونیک از منظر فقه امامیه و حقوق ایران و بین‌الملل، قم، انتشارات خویی، ۱۴۰۰.
- بیرانوند، رضا؛ فرحزادی، مریم، «بررسی و تحلیل حقوقی امضای الکترونیک در قراردادهای الکترونیک به عنوان دلیل اثبات دعوی»، تحقیقات حقوق قضایی، دوره چهارم، شماره هفتم، ۱۴۰۲.

چاپ اول، قم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۳۹۸.

- مقامی‌نیا، محمد، «نحوه انعقاد قراردادهای الکترونیکی و ویژگی‌های آن»، مجله دانش حقوق مدنی، شماره اول، ۱۳۹۱.

- مکارم شیرازی، ناصر، احکام معاملات جدید، جلد دوم، چاپ نهم، قم، مرکز نشر آثار حضرت آیت‌الله العظمی مکارم شیرازی، ۱۳۹۸.

- موسوی، سید محمود، بررسی اصول حاکم بر قراردادهای الکترونیک در کنوانسیون استفاده از ارتباطات و آثار الحاق ایران به این کنوانسیون (پایان‌نامه کارشناسی)، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد بندرانزلی، ۱۳۹۸.

- مولایی‌فرد، محسن؛ محمدی، مریم، «واکاوی حقوقی قراردادهای الکترونیکی با نگاهی بر قانون تجارت الکترونیک ایران»، مطالعات حقوق، دوره جدید، سیزدهم، شماره دوازدهم، ۱۳۹۹.

- نوری، محمدعلی؛ نجوانی، رضا، حقوق تجارت الکترونیکی، تهران، کتابخانه گنج دانش ریاست جمهوری، ۱۳۸۲.

### منابع لاتین

- Blythe, S. E. E-commerce law around the world: A concise handbook. Xlibris Corporation, 2012.

- Fenwick, M., Judge, M., & Vertinsky, L. The "smart" alternative? Smart contracts and the law of contract. American Journal of Comparative Law, 68(2), 2020. <https://doi.org/xxxx>

- صدقی، محمدباقر، قراردادهای الکترونیکی از منظر فقه امامیه (رساله دکتری)، دانشگاه ادیان و مذاهب، قم، ۱۳۹۹.

- عامری‌نیا، محمدباقر، حقوق قراردادهای (۱)، درآمدی بر محدودیت‌های اصل حاکمیت اراده، تهران، میزان، ۱۴۰۳.

- غلامی‌باغی، سودا؛ محمدعلی‌نژاد اول، جلیل، «ایجاب و قبول و زمان و مکان در قراردادهای الکترونیکی، حقوق دآوری»، شماره سی‌وهشتم، ۱۴۰۱.

- قاسمی، معصومه، «اصول و قوانین حاکم بر قراردادهای الکترونیکی در حقوق ایران»، کنفرانس ملی حقوق و علوم سیاسی، ۱۳۹۷.

- قائدی بارده، حجت اله، «محدودیت‌های آزادی بیان در حقوق بین الملل»، شماره بیست‌وسوم، ۱۳۹۵.

- قائمی، میلاد، «تحلیل حقوقی قراردادهای الکترونیکی در تجارت بین المللی»، ۱۴۰۴.

- کاتوزیان، ناصر، قواعد عمومی قراردادهای (مفهوم، انعقاد و اعتبار قرارداد)، جلد اول، چاپ دهم، تهران، گنج دانش، ۱۴۰۳.

- کاتوزیان، ناصر، اعمال حقوقی (قرارداد ایقاع)، تهران، گنج دانش، ۱۴۰۴.

- مشاک زاده، علی‌رضا، کتاب قراردادهای الکترونیکی در ایران و حقوق بین المللی، تهران، امتداد حکمت، ۱۴۰۳.

- مظاهری، رسول؛ خادمی‌کوشا، محمدعلی، قراردادهای الکترونیکی از دیدگاه فقه و حقوق،

- Haapio, H., Corrales Compagnucci, M., & Fenwick, M. Generative AI, contracts, law and design. London: Springer. 2025.
- Kastner, J. “I agree” to what? – Obtaining assent in internet contracting. *Tulane Journal of Technology & Intellectual Property*, 23, 2021.
- Köhler, B., Gulati, R., & John, T. The Elgar companion to UNIDROIT. Hague: Edward Elgar Publishing. 2024.
- Rustad, M. L., & Koenig, T. H. Towards a global law of digital contracts. *Florida Law Review*, 71(2), 2019.
- Scaife, L. EU E-IDAS regulation: A new era for electronic identification and trust services. *Computer Law & Security Review*, 36(1), 2020. <https://doi.org/xxxx>
- Winn, J. K., & Wright, B. The law of electronic commerce. Aspen Publishers (updated 2020–2021), 2020.
- Zanfira-Fortuna, G. The law of electronic signatures: An international overview. *Masaryk University Journal of Law and Technology*, 7(1), 2013.
- Zanfira-Fortuna, G. Electronic signatures and trust services: An international outlook. In Pollicino et al. (Eds.), *Law and technology: The ITechLaw review*, 2015.
- Thomason, J. Stable coins and the future of financial regulation. London: IGI Global, 2025.